

М.О. Масльонко

викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету

ГОЛОДОМОР ЯК ЧИННИК ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ЧИ ІСТЕРІЯ?

У статті розглядається історія політизації Голодомору в Україні 1932 – 1933 рр., а також процес його перетворення в один із провідних напрямів української зовнішньої політики при президентів Ющенку. Детальний аналіз специфіки і закономірностей історичного розвитку даного питання, рівно як і розгляд практики визнання геноцидів у світі, дозволяють автору дійти висновку про неможливість досягнення в найближчій перспективі головної мети кампанії з міжнародного визнання Голодомору актом геноциду українського народу.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, соціоцид, політичні спекуляції, міжнародне визнання, політизація, компенсація.

Голод 1932–1933 років, безсумнівно, належить до найтрагічніших сторінок в історії як України, так і СРСР у цілому. Відсутність однозначної трактовки подій, жорстка суспільна полеміка і наведення істориками різних (підчас суперечливих) даних вказують як на неминущу актуальність цієї теми, так і на відповідну поляризацію суспільно-політичних сил. Через очевидні причини майже всі її аспекти характеризуються особливою невизначеністю. З упевненістю можна стверджувати одне: на початку 30-х рр. ХХ ст. в СРСР склалася певна ситуація, яка змусила владу вжити жорстких заходів щодо частини радянських громадян у сільській місцевості двох політико-адміністративних регіонів з переважанням етнічних українців (УСРР та Кубанський округ Північно-Кавказького краю). Наслідком цих подій стала смерть від голоду великої кількості людей – від 2,2 (дані Національного

інституту демографічних досліджень INED, Франція) до 10 млн. осіб (сучасна версія офіційної української влади). Не ставлячи за мету розібратись у справжніх причинах і кількості жертв цієї трагедії і приймаючи скоєне як факт, мета даної статті – простежити історію політизації питання Голодомору, а також хід його перетворення на один із чільних чинників зовнішньої політики України за часів президентства В.А. Ющенка. Крім того, доречно буде висвітлити ставлення міжнародної спільноти до вкрай наполегливих дій української влади із забезпечення визнання Голодомору 1932–1933 рр. геноцидом, а також стисло охарактеризувати міжнародно-правову практику визнання геноцидів у світі.

Незважаючи на гостроту і надзвичайний суспільний резонанс даної проблеми, спеціальних досліджень у такій постановці питання в Україні поки що немає. Свою роль тут відіграє певна наукова неможливість відокремлення політичного боку питання від історичного, між тим як реальна практика вказує на абсолютно протилежне. Так, події останніх років красномовно свідчать про те, що трагедія Голодомору вдало використовується представниками різних політичних сил для створення різного роду спекуляцій, влаштування юридичних фарсів і, відповідно, нарощування свого політичного капіталу.

Політичний аспект цієї проблеми в тому чи іншому вигляді порушується в низці праць відомих дослідників питання Голодомору – Г. Єфіменка [10], Р. Конквеста [6], С. Кульчицького [8, 9], Сигізмунда Мироніна [14] (справжнє прізвище приховується), М. Таугера [12] та ін. Слід, однак, відразу зауважити, що більшість цікавих ідей і характерних висловлювань міститься не в книжках і монографіях цих людей, а, радше, у їхніх виступах і публікаціях у ЗМІ. Через це джерельну базу нашого дослідження становлять переважно ресурси мережі Інтернет: архіви газетних статей, відеоінтерв'ю аналітичним медіа-порталам, дискусії в блогах, на форумах

тощо. Окрім того, саме матеріали ЗМІ виступають першорядним джерелом фактологічного боку нашого питання. З одного боку, це створює певні сумніви щодо об'єктивності тих чи інших матеріалів, з другого – дозволяє максимально актуалізувати й осучаснити дослідження.

За типом основоположної ідеї, яка обґрунтовується в джерелах, їх можна умовно поділити на три групи.

До першої зараховуються роботи і публікації ліберально-демократичного гатунку, які різними способами (аж до свідомих фальсифікацій і замовчувань) прагнуть довести геноцидний характер подій 1932–1933 рр. і завищити кількість жертв (етнічних українців) до необґрунтованих масштабів. Явна або імпліцитна мета цих праць – доведення беззаперечної вини сталінського керівництва і покладення відповідальності за цей злочин на Росію як правонаступницю СРСР. Як санкція пропонується щонайменше виплата компенсації, в обґрунтування чого наводиться міжнародно-правовий прецедент з виплатою ФРН компенсації Ізраїлю за Голокост. Не менш важливим аспектом таких публікацій є використання теми Голодомору як міцного консолідуючого фактора, який завдяки формуванню очевидного образу ворога і культивуванню віктимізованої психології, покликаний стати міцним фундаментом української державності. Сюди можна зарахувати праці «Жнива скорботи» (1986 р.) Р. Конквеста, «Комунізм і дилеми національного визволення: націонал-комунізм у Радянській Україні 1918–1933» (1983 р.) Дж. Мейса та багато інших.

Потрібно також зазначити, що дослідження саме цієї групи стали головним фактологічним матеріалом адміністрації Ющенка у справі форсованого зовнішньополітичного курсу на визнання Голодомору геноцидом, а також грандіозної внутрішньополітичної кампанії з фальсифікації історії та маніпуляції свідомістю мас.

До другої групи джерел слід зарахувати кардинально протилежні за своєю спрямованістю роботи і публікації вчених та інтелектуалів неосталіністських поглядів. Головними їхніми завданнями є заперечення свідомого умислу в подіях 1932–1933 рр. і доведення натомість природного характеру голоду (неврожай, посуха, псування зерна хворобами тощо); виправдання силових дій НКВС щодо українських селян їхнім спротивом та саботуванням колективізації; засудження низки зовнішньо- і внутрішньополітичних кроків української адміністрації. Характерним прикладом даної групи джерел є книжка Сигізмунда Мироніна «"Голодомор" на Русі» (2008 р.), а також низка інтернет-публікацій та виступів у ЗМІ О. Дугіна [16], А. Вассермана [2] та ін. На хвилі певної реабілітації сталінізму в Росії ці праці часто використовуються в риторичі багатьох політичних діячів і журналістів як контр-пропаганда й осуд дій української сторони.

До третьої групи джерел зараховуються більш-менш об'єктивні й виважені за своїм змістом дослідження, у яких наводяться обґрунтовані дані щодо кількості жертв Голодомору, а також заперечується сам факт його етнопонаціонального характеру. Він почасти подається як соціцид, тобто злочин, спрямований проти певної соціальної групи, у даному випадку – класу селянства. Усі спекуляції українських можновладців на тему винятково української спрямованості голоду кваліфікуються як цинічна наруга над пам'яттю загиблих в інших регіонах СРСР: Білорусі, Поволжі, Північному Кавказі, Казахстані, Південному Уралі, Західному Сибіру, де причини голоду були такими ж. Не відкидаючи вини сталінського керівництва за очевидні зловживання, допущені під час проведення колективізації й індустріалізації країни, дослідники водночас наводять і переконливі свідчення спрямування продовольчої допомоги в постраждалих від голоду райони. До джерел цієї групи належать праці відомого українського історика С. Кульчицького, а також низка статей американського

дослідника М. Таугера, українських вчених та журналістів С. Лозунька [11], В. Корнілова [7], М. Бердник [1] та багатьох інших.

Отже, визначившись певною мірою з джерелознавчою базою, можна перейти до безпосереднього аналізу досліджуваної проблеми. На чинник зовнішньої політики України та курс активних дій, спрямованих на визнання геноциду міжнародною спільнотою й отримання її підтримки у вимогах виплати компенсації постраждалій стороні, проблема Голодомору почала перетворюватися на початку XXI століття. Відправним пунктом цього процесу можна вважати 20 березня 2002 р., коли був підписаний Указ Президента «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору в Україні». Утім, політизація цього питання розпочалася ще раніше, навіть задовго до отримання Україною незалежності.

Перші факти використання Великого Голоду в ідеологічній боротьбі з СРСР належать уже до літа 1933 р. У цей час у гітлерівській Німеччині розгорнулася активна кампанія «проти організованого приречення німців на голодну смерть в СРСР». Незабаром до неї підключилася низка українських емігрантських організацій, а також ОУН, яка співпрацювала з німецькою розвідкою. Саме ці організації в подальшому відігравали провідну роль у справі політизації та ідеологізації даної теми, причому піки її активізації припадали на важкі або переламні в історії СРСР роки. Умовно таких періодів можна виділити три: початок Великої Вітчизняної війни, хрущовська «Відлига» та горбачовська «Перебудова».

Якісно новий етап в історії даного питання настає з приходом до влади Р. Рейгана в США. Кінець періоду розрядки, «хрестовий похід проти комунізму» і розгортання споживчої кризи в самому СРСР сприяють активізації інтересу Заходу до «білих плям» радянської історії. До 50-ї річниці Голоду виходять десятки статей у різноманітних виданнях, організуються симпозіуми, проходять демонстрації під гаслами,

які звинувачують Кремль у геноциді. Ця тема стає як головною об'єднувальною ідеєю для української діаспори, так і засобом подолання широкого американського уявлення про українців як «колабораціоністів», а також спробою виправдати діяння своїх батьків через застосування віктимізованої риторики. Крім того, важливо підкреслити, що діаспора у своїх публікаціях почала активно використовувати терміни, що були характерні для історії переслідування євреїв: «українські гетто», «резервації», або навіть «Голокост українців».

1988–1989 рр. проходять засідання Міжнародної комісії з розслідування голоду в Україні, ініційованої й фактично фінансованої Світовим конгресом вільних українців (СКВУ) – організації, створеної в 1967 р. для об'єднання сил ОУН(б), ОУН(м) та інших конфліктуючих між собою націоналістичних утворень для формування «єдиного антибільшовицького фронту», при підтримці спецслужб західних країн. Незважаючи на зусилля позивача (СКВУ), комісії не вдалося «виявити й підтвердити існування плану щодо організації голоду в Україні» [18, с. 240].

Окрім того, у п. 17 офіційного висновку комісії відверто зазначалося: «американський уряд мав достатню і своєчасну інформацію про Голодомор, але не зробив жодних кроків для полегшення ситуації. Навіть більше: адміністрація США надала дипломатичне визнання СРСР у листопаді 1933 р.» [18, с. 233]. Як бачимо, таке визнання власної вини в 1988 р. не мало в подальшому жодних наслідків для США, які визнали Голодомор геноцидом саме при Рейгані.

Наприкінці 1980-х рр. національна інтерпретація Голоду потрапляє в УРСР і стає ефективним засобом для підриву радянської системи і створення історичних міфологем на східній Україні, чим активно користуються націонал-демократичні рухи. Водночас входить до офіційного політичного лексикону характерний мем емігрантсько-

націоналістичного новоязу – «Голодоморд» («вбивство голодом»).

Шістдесяті річниця Голодомору проходить на тлі загальноукраїнської економічної кризи і створює досить незначний суспільний резонанс – як усередині, так і за межами країни. Аналогічно і з тих же причин проходить 65-та річниця Голоду.

Активізація уваги до цієї теми відбувається вже в новому тисячолітті і проходить на тлі очевидної реконфігурації сил на владному Олімпі.

20 березня 2002 р. виходить указ Президента «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Голодомору в Україні», а 28 листопада цього ж року Верховна Рада ухвалює постанову «Про проведення парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр.». Від березня 2003 р. МЗС України зосереджується на виконанні дорученого йому президентом Л. Кучмою завдання – прийняття 58-ю сесією ГА ООН українського проекту резолюції про визнання Голодомору геноцидом.

Однак у жовтні 2003 р., за місяць до розгляду пункту 117 порядку денного сесії Генасамблеї ООН, стає відомо, що очікуваного українським урядом прийняття резолюції не відбудеться. Із проекту вилучили саме слово «геноцид» – за вимогою США, Росії та Великобританії. Крім того, українська дипломатія під тиском відмовилася від формату резолюції, погодившись на значно нижчий за статусом документ – спільну заяву. Посол України в Італії Борис Гудима розповів, що країни-противники визнання побоювалися, що прийняття такої резолюції створить прецедент в ООН і викличе «ефект доміно», коли прийняття подібних документів щодо власної історії жадають чорношкіра громада в США, або Індія чи Ірландія висунуть свої претензії проти Великобританії.

Унаслідок Л. Кучма, який приїхав на сесію ГА ООН, у своєму виступі навіть не вжив слова «геноцид», а як

підсумковий документ Генасамблеї була прийнята заява 29 країн (серед них США і Росія) про «Великий голод в Україні 1932–1933 рр. (Голодомор)», який у тексті було названо «національною трагедією українського народу, що забрала життя від 7 до 10 мільйонів осіб». [17, с. 3] Водночас у документі віддавалася пошана мільйонам представників інших національностей СРСР, що загинули внаслідок громадянської війни та примусової колективізації.

Того ж 2003 р. парламенти чотирьох країн (Австралії, Аргентини, Канади й Угорщини) ухвалили відповідні резолюції, які визнавали голод 1932–1933 рр. геноцидом українського народу.

Новий президент В. Ющенко після своєї інавгурації поставив питання про визнання Голодомору одним із найпріоритетніших завдань зовнішньої і внутрішньої політики. Майже в усіх своїх тріумфальних виступах 2005 р. на міжнародному рівні (Конгрес США, Європарламент) він обов'язково згадував про голод 1932–1933 рр. Окрім того, він неодноразово заявляв про готовність введення кримінальної відповідальності за публічне заперечення Голодомору-геноциду. Утім, прийнятий 28 листопада 2006 р. компромісний варіант Закону «Про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні», не містив будь-яких вказівок щодо санкцій стосовно осіб, які заперечують цей факт [4]. Через це Президент ініціював зміни до кримінального кодексу у вигляді нової статті, яка б передбачала кримінальну відповідальність за заперечення версії, викладеної в законі. 2008 р. висновком Головного науково-експертного управління ВРУ була встановлена невідповідність цього законопроекту низці норм Конституції, а сам підхід був схарактеризований як аналогічний найодіознішим нормам законів Середньовіччя, за якими переслідувались ті, хто висловлював відмінні від «офіційної» точки зору з наукової та релігійної тематики [3].

В МЗС було створено постійно діючу робочу групу, яка розробляла «позиційні документи» і координувала зусилля посольств, спрямовані на поширення інформації про Голодомор. Ця група і керівники зарубіжних представництв України тісно співпрацювали з діаспорними організаціями та створеними ними спеціалізованими органами. Головним із них став Міжнародний комітет голоду (МКГ), утворений силами згаданого вище СКВУ. МКГ нав'язав Секретаріату Президента майже щоденну ділову співпрацю з ним. Так, Робочий план МКГ, Секретаріату та Українського інституту національної пам'яті (УІНП) на 2007–2008 рр. передбачав такі завдання: зведення Меморіалу жертв Голодомору в Києві до листопада 2008 р., інвентаризацію архівів і виявлення фактів знищення документів, а головне – проведення масованої PR-кампанії та лобіювання поставлених завдань серед «знакових» політиків світу з метою забезпечення «резолуції визнання» в ООН у 2008 р.

Для досягнення своєї мети українське зовнішньополітичне відомство не цуралося жодних кроків, навіть задалегідь безглузких. Так, на засіданні Ради Глав МЗС СНД 21 квітня 2006 р. Б. Тарасюк запропонував включити до порядку денного питання про визнання Голодомору геноцидом. Природно зустрівши стрімку відсіч з боку міністрів країн-учасниць (українську ініціативу підтримали лише Грузія, Азербайджан і Молдова), Б. Тарасюк заявив про «неефективність» і «безперспективність» СНД. Цілком логічно допустити, що цим він не ставив ніякої іншої мети, окрім як зірвати засідання.

Широкомасштабна кампанія, розгорнута президентом під гаслом «Україна пам'ятає, світ визнає», досягла свого апогею в 2008 р. Серія масових акцій («Запали свічку», «Незгасима свічка» і т.п.), проведення траурних мітингів, організація конкурсів образотворчих і літературних робіт, збір відомостей про постраждалих від голоду, нарешті – виділення значних коштів на публікацію «наукових» досліджень з даної тематики,

викликали у край негативну реакцію російського керівництва. У своєму посланні до Президента України від 14 листопада 2008 р. Д.А. Медведєв, засудивши будь-які спроби надання голоду етнічного характеру та применшення трагедії інших національностей СРСР, зазначив, що «подальше обговорення цієї теми в міжнародних організаціях не принесе ніякої користі і не дасть ніякого результату» [15]. Водночас він запропонував розпочати роботу з формування спільних підходів щодо цих подій, залучивши до цього експертів з Казахстану, Білорусі та інших зацікавлених країн СНД.

Незважаючи на титанічні зусилля української влади, восени 2008 р. «резолуцію визнання» в ООН так і не було прийнято. Натомість 23 жовтня Європарламент прийняв резолюцію необов'язкового характеру (non-binding resolution), у якій голод 1932–1933 рр. оголошувався «жахливим злочином проти українського народу і проти людяності» [19], однак слова «геноцид» у тексті резолюції вжито не було. Незважаючи на це, 6 квітня 2009 р. Президент України В. Ющенко вручив Президенту Європейського Парламенту Гансу-Герту Поттерінгу орден Ярослава Мудрого II ступеня «За значний особистий внесок у донесення до світової спільноти правди про геноцид українського народу під час Голодомору 1932–1933 рр.».

Певну крапку в цьому питанні поставив новий президент України В.Ф. Янукович, порушивши при цьому статтю 2 одіозного Закону «Про Голодомор». 27 квітня 2010 р. він заявив, що масовий голод 1930-х років не можна вважати геноцидом українців, оскільки це спільна трагедія всіх народів, що входили до Радянського Союзу. Наступного дня Парламентська Асамблея Ради Європи також відмовилася визнати Великий Голод актом геноциду українського народу.

Протягом 2005–2008 рр. парламенти ще дев'ятьох країн (у хронологічному порядку: Литва, Грузія, Іспанія, Перу, Франція, Еквадор, Мексика, Парагвай, Латвія) ухвалили відповідні резолюції про визнання Голодомору геноцидом українського

народу. Станом на вересень 2010 р. геноцидом Голодомор визнали парламенти або уряди 26 країн.

Як бачимо, історична політика незалежної України загалом розгорталась у річищі стандартних практик і тенденцій, характерних для посткомуністичних суспільств. В Україні, так само як і в низці інших постсоціалістичних країн, формування суспільної самосвідомості будується на принципах культурної і/або етнічної винятковості титульної нації, унікальності її звершень і, особливо, страждань. При цьому міжнародно-правова база взятого Україною курсу на визнання Голодомору геноцидом і отримання компенсації є доволі невизначеною і надзвичайно суперечливою. Так, Конвенція ООН «Про попередження і покарання злочину геноциду» містить лише чітке визначення цього злочину, не маючи при цьому ретроактивного застосування. Разом з тим, бракує правового механізму міжнародного визнання конкретної історичної події як акту геноциду.

Прецедент з виплатою ФРН компенсації Ізраїлю за Голокост у 1952–1966 рр. є, безумовно, привабливим, однак при детальнішому розгляді даного факту стають очевидними як його специфічна природа, так і порівняно скромний розмір компенсацій. Виплати Ізраїлю як державі здійснювались у межах німецько-ізраїльської Угоди про репарації, підписаної 1952 р. Згідно з нею уряд ФРН зобов'язувався виплатити в товарній формі Ізраїлю 3 млрд. марок протягом 14 років. У доларовому еквіваленті ця сума становила всього 800 млн. дол. (для порівняння – це шоста частина суми, вирученої Україною за «Криворіжсталь», яку рядові громадяни так на собі й не відчули). І все це – при безумовній несумірності трагедій Голокосту і Голодомору. Низка інших, значніших, компенсацій, які виплачувались євреям (а не Ізраїлю) за Голокост, належать уже до сфери міжнародного приватного права, а отже, не можуть бути враховані при висуненні відповідних претензій до Росії. Так, більшу частину з них склала компенсація в розмірі

1,25 млрд. дол., виплачена 1998 р. швейцарськими банками за приховування «сплячих» рахунків спадкоємців жертв Голокосту. І то цього могло не відбутися, якби не активні зусилля потужного єврейського лобі в США.

Зрозуміло, що Росія як правонаступниця СРСР ніколи не піде на визнання за собою будь-якої відповідальності за «гріхи минулого», оскільки це викличе шквал претензій низки країн за «радянську окупацію». Подібні заяви вже неодноразово лунали від керівництва Литви, Латвії, Естонії та Молдови. Тому показовим залишається вже сам факт дипломатичної риторики Москви: компенсації за «так званий Голодомор». З другого боку, активним противником визнання Голодомору залишається Ізраїль, причому не тільки через унікальність трагедії Голокосту, а й через небажання псувати відносини з Росією.

Насамкінець доречно буде стисло розглянути світову практику визнання геноцидів. Прикладів вдалого для позивача кінця справи є дуже мало. Так, майже п'ять десятиліть знадобились Лівії (від 1951 до 1998 року) для отримання офіційних вибачень і компенсацій за окупацію цієї країни Італією в 1911 р.

Цікавою є нинішня політика Азербайджану щодо визнання геноцидом різанини в м. Ходжали в лютому 1992 р. Прокуратура республіки юридично обґрунтовує геноцид, посилаючись на прецедент визнання геноцидом різанини боснійців сербами в Сребрениці 1995 р.

Понад 90 років триває боротьба вірменської громади за визнання свого геноциду в Османській імперії. За заперечення цього факту в низці європейських країн (у т.ч. у Франції та Швейцарії) вже введено кримінальну відповідальність, однак це не заважає офіційній Анкарі наполягати на своєму. Крім того, незважаючи на міцне вірменське лобі в США, президент цієї країни традиційно блокує всі спроби в конгресі прийняти резолюцію про визнання вірменського геноциду, аргументуючи це небажанням зіпсувати відносини з Туреччиною. Протистойть

цьому і єврейське лобі, оскільки Туреччина має тісні зв'язки з Ізраїлем.

Отже, в сучасній *realpolitik* визнання геноцидів залежить передусім від того, наскільки це відповідає геополітичним інтересам ключових гравців. Міжнародно-правові аспекти даних питань або відходять на другий план, або держави знаходять юридичні колізії, які ставлять під сумнів правомірність застосування тієї чи іншої норми. Ситуація з українським Голодомором є однією з таких. Однак, на думку автора, навіть якби цю проблему і можна було розв'язати винятково в правовому полі, то тільки після того, як міжнародне співтовариство визначилося з однозначною правовою оцінкою подій 1975–1979 рр. у Камбоджі, які найбільше підпадають під Конвенцію ООН 1948 р.: як фактичним, так і часовим аспектом справи. Допоки цього не відбудеться, усі розмови про «унікальний» характер Голодомору не будуть мати ніякого сенсу.

Література

1. Бердник М. Голод 33-го: пляски на костях / Мирослава Бердник // *Еженедельник* 2000. – 2005. – № 51 (299). – С. А1, А4.
2. Вести со школьных фронтов: битва с «голодомором» [Електронний ресурс] / Живой Журнал Анатолия Вассермана. – 11.04.2009. – Режим доступу до запису: <http://awas1952.livejournal.com/95986.html>
3. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України» (щодо відповідальності за публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні) [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – 16.01.2008. – Режим доступу до документу:

- http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=30993&pf35401=114939
4. Закон України «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2006. – № 50. – С. 504.
  5. Конвенция ООН о предупреждении преступления геноцида и наказании за него [Електронний ресурс] / Генеральная Ассамблея ООН. – 2003. – Режим доступа до документу: <http://www.un.org/russian/documen/convents/genocide.htm>
  6. Конквест Р. Жатва Скорби / Роберт Конквест. – Лондон: Overseas Publications Interchange, 1988. – 596 с.
  7. Корнилов В. Голод был. Но можно ли назвать его геноцидом? / Владимир Корнилов // Еженедельник 2000. – 2006. – № 45 (341). – С. А2.
  8. Кульчицький С. Голодомор 1932–1933 рр. в Україні як геноцид / Станіслав Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2005.– № 14. – С. 225–300.
  9. Кульчицький С. Голодомор-33: Сталінський задум та його виконання / Станіслав Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2006. – № 15. – С. 190–264.
  10. Кульчицький С. В. Демографічні наслідки Голодомору 1933 р. в Україні. Всесоюзний перепис 1937 р. в Україні: документи та матеріали / С.В. Кульчицький, Г. Г. Єфіменко. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – 192 с.
  11. Лозунько С. Документи опровергают «спланированный геноцид украинцев» / Сергей Лозунько // Еженедельник 2000. – 2006. – № 42 (434) – С. С1, С.3.
  12. Таугер М. О голоде, геноциде и свободе мысли в Украине / Марк Таугер // Еженедельник 2000. – 2008. – № 1 – 2 (397). – С. Е1–Е2.

13. Мейс Дж. Спадщина голодомору: Україна як постгеноцидне суспільство / Джон Мейс // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2003. – №8. – С. 465–468.
14. Миронин С. С. «Голодомор» на Русі / Сигизмунд Сигизмундович Миронин. – М.: Алгоритм, 2008. – 224 с.
15. Послание Президента России Д.А. Медведева Президенту Украины В.А. Ющенко [Електронний ресурс] / Официальный сайт Президента России. – 14.11.2008. – Режим доступу до документу: <http://archive.kremlin.ru/text/greets/2008/11/209176.shtml>
16. Россия создает миф. Мнение философа Александра Дугина [Електронний ресурс] / Российский интернет-телеканал Russia.ru. – 03.07.2009. – Режим доступу до відео: <http://www.russia.ru/video/duginrussiamif/>
17. Совместное заявление делегаций Азербайджана и еще 28 стран по случаю семидесятой годовщины Голодомора – Великого голода 1932–1933 годов в Украине [Електронний ресурс] / Генеральная Ассамблея ООН. – 2003. – Режим доступу до документу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/604/04/PDF/N0360404.pdf?OpenElement>
18. The Final Report of the International Commission of Inquiry into the 1932–33 Famine in Ukraine. Part 9 [Електронний ресурс] / The Ukrainian World Congress Website. – 1990. – Режим доступу до документу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/Holodomor/Holodomor-Commission.pdf>
19. Resolution on the Commemoration of the Holodomor, the Ukraine Artificial Famine (1932–1933) [Електронний ресурс] / European Parliament Official Website. – 23.10.2008. – Режим доступу до документу: <http://www.europarl.europa.eu/oeil/FindByProcnum.do?lang=en&procnum=RSP/2008/2642>

The article covers politicization history of 1932–1933 Great Famine in Ukraine (Holodomor) and its transformation into one of the key points of the Yushchenko administration foreign policy course.

Detailed analysis of research subject history specifics and regularities as well as scrutiny of genocide recognition cases in the world lead the author to a conclusion that the nearest future is unlikely to bring the overall international recognition of the Ukraine Holodomor as genocide.

Key words: Holodomor, genocide, sociocide, political speculations, international recognition, politicization, compensation.

В статье рассматривается история политизации Голодомора в Украине 1932–1933 гг., а также процесс его превращения в один из ведущих направлений украинской внешней политики при президенте Ющенко. Детальный анализ специфики и закономерностей исторического развития данной проблемы, равно как и рассмотрение мировой практики признания геноцидов, позволяют автору сделать вывод о невозможности достижения в ближайшей перспективе главной цели кампании по международному признанию Голодомора актом геноцида украинского народа.

Ключевые слова: Голодомор, геноцид, социцид, политические спекуляции, международное признание, политизация, компенсация.